

УДК 616.9(093)

**АКАДЕМІК Д.К. ЗАБОЛОТНИЙ – БОРЕЦЬ ЗА ЗДОРОВ'Я ЛЮДЕЙ
(до 140-річчя від дня народження)****Непорада В.П., Чайковський Ю.Б., Резнік В.І., Пугач Н.Б.****Одеський державний медичний університет МОЗ України
Національний медичний університет МОЗ України ім. акад. О.О. Богомольця
Інститут мікробіології та імунології ім. І.І. Мечникова АМН України
Мелітопольська міська СЕС МОЗ України**

I keep six honest men:
They taught me all know.
Their names what, why, when,
How, where and who

Кількість населення на Землі до 1900 року за тисячоліття свого існування досягла ризику 1 млрд. чоловік. За 100 років 20-го століття за станом на 01.01. 2006 року – 7,2 млрд..

Своєму бурхливому зростанню людство зобов'язане як розвиткові суспільства, так і, в значній мірі, науці боротьби з епідеміями інфекційних захворювань. Д.К. Заболотний писав: „Епидемиология, или наука об эпидемиях, занимается изучением причин возникновения и развития эпидемий, выясняет условия, благоприятствующие их распространению, и намечает способы борьбы с ними, основанные на данных науки и практики”. (Д.К. Заболотный. Избранные труды, т.2, Киев, 1957 г.)

Юстиніанова чума в 542 році нашої ери знищила 100 млн. людей; друга пандемія чуми, що розпочалася в 1346 році в Європі, збрала „врожай” в 25 мільйонів людей - чверть тодішнього населення Європи (Park's Text book of Preventive and social Medicint, 15-th edition, 1997, p. 629).

Н.М. Карамзін в „Истории государства Российского”, посилаючись на літопис, так описує епідемію чуми. „... От Пекина до Евфрата и Ладоги недра земли наполнились миллионами трупов и государства опустели. В Глухове и Белозерске не осталось ни одного жителя ...Сия жестокая язва несколько раз уходила и возвращалась. В Смоленске она свирепствовала 3 раза, наконец, в 1387 году осталось в нем только 5 человек, которые, по словам летописи, вышли и затворили город, наполненный трупами”.

Під час третьої пандемії чуми (1894 р.), згідно даних Д.К. Заболотного, тільки в Маньчжурії загинуло 60 тисяч чоловік, а по даним Ву-Лієн-Те -100000 чоловік. Легенева чума давала майже 100% летальність.

В „Основах епидемиологии”, оцінюючи негативну роль епідемій, Д.К. Заболотний писав: „... человечество не может мириться с этим слепым и беспощадным фактором, а должно напрячь все интеллектуальные силы на борьбу со злом и на его предупреждение. Это заветная цель эпидемиологии”.

Будучи глибоко і різнобічно освітченим лікарем, вченим патріотом, він присвятив своє життя покращенню здоров'я людей. Перший період свого життя присвятив боротьбі з епідеміями інфекційних хвороб, створив і розвинув на наукових засадах нову медичну науку-епідеміологію інфекційних хвороб, як систему боротьби з ними і ерадикації їх на основі фундаментальних даних мікробіології і інфектології. В другий (Київський) період свого життя, вже будучи членом уряду (член ВЦВК, член ВУЦВК) і президентом АН України, створив Інститут мікробіології і епідеміології для вирішення проблем народного господарства і боротьби з інфекційними захворюваннями. Д.К. Заболотний один із засновників Міжнародного товариства мікробіологів, член Паризького товариства по вивченню тропічної патології, почесний член Віденського мікробіологічного товариства, редактор редакційного відділу БМЭ „Эпидемиология и микробиология”. Його науковий доробок складає більше, ніж 200 наукових праць, монографій та підручників.

Д.К. Заболотний народився 16 грудня 1866 р. (по старому стилю) в сім'ї К.П. Заболотного, селянина с. Чоботарка, Подільської губернії. Середню освіту отримав в Рішельєвській гімназії м. Одеси, яку закінчив в 1885 році. В тому ж році вступив на природниче відділення фізико-математичного факультету Новоросійського університету.

Навчаючись в університеті, спеціалізувався по ботаніці і зоології. Після виключення з університету за революційну діяльність працював в Одеській бактеріологічній станції, заснованій І.І. Мечниковим. Під керівництвом Я. Ю. Бардаха виконав роботу на звання кандидата природничих наук „Микробы снега”, створив експериментальну модель холери на ховрахах. Поновившись в університеті в 1891 році, закінчує його з дипломом I ступеня і в тому ж році поступає на III курс медичного факультету Київського університету св. Володимира. Під час навчання працював під керівництвом В.В. Підвисоцького (кафедра загальної патології). В 1893 році разом з І.Г. Савченко поставив дослід самозараження через рот вірулентною культурою *V. Cholerae*, попередньо оригінально орально проімунізувавшись вбитою вакциною, виготовленою з того ж штама вібріона. Результатами дослідження ці вчені довели можливість ефективної вакцинації проти холери, а також означили наявність здорового вібріоносійства. В 1894 році Д.К. Заболотний закінчив університет і, отримавши ступінь лікаря, був обраний молодшим асистентом кафедри загальної патології. В 1894-1895 рр. працював епідеміологом в Проскуріві на Поділлі, організував бактеріологічну лабораторію, боровся з холерою, дифтерією, встановив роль питної води в розповсюдженні холери. Заразившись дифтерією, вивчив на собі, а також на 109 хворих і 229 контактуючих з хворими, ефективність вітчизняної та закордонної протидифтеріної сироватки. Дійшов висновку щодо зв'язку ефективності сироватки з строками введення в організм людини. В наступні 2 роки Д.К. Заболотний призначається військовим лікарем, вдосконалюється по гігієні та інфекційним хворобам, працюючи на посадах завідуючого лабораторіями заразних, венеричних та терапевтичних відділень Київського військового шпиталю.

Протичумна комісія принца Ольденбурзького в 1897 році відряджує Д.К. Заболотного в складі російської експедиції під керівництвом проф. В.К. Високовича в Бомбей на боротьбу з епідемією чуми, де щоденно помирало від неї більш, ніж 150 чоловік. В дослідках на 96 мавпах він вивчив ефективність протичумної сироватки, в залежності від терміну введення та дози. На хворих довів, що летальність, лікованих сироваткою, була в 2 рази меншою, ніж серед нелікованих нею. Порівнюючи захворюваність чумою місцевого населення і європейців показав, що погані соціальні умови сприяють більш високій інтенсивності захворюваності. На зворотному шляху до Росії, відвідавши Меку, Медину, Караман та Джіду, встановив роль мусульманських паломників в розповсюдженні чуми. Матеріали експедиції Д.К. Заболотний обробляв в інституті Пастера, куди його запросив І.І. Мечников. Після повернення до Росії Д.К. Заболотного було прикомандировано до „Комиссии по мерам предупреждения и борьбы с чумной заразой” та призначено лікарем сім'ї Його Величності принца О.П. Ольденбурзького. В 1898 році Данила Кириловича запрошують викладати бактеріологію в Київському жіночому медичному інституті, де він заснував в 1904 році першу в Росії кафедру бактеріології. Д.К. Заболотного обрано завідувачем кафедри і присуджено звання професора. Цією кафедрою він завідував до 1928 року. В 1898 році Д.К. Заболотний очолює протичумну експедицію в Манчжурію, де він заразився і переніс пустульозну форму чуми, вивчив при цьому на собі ефективність протичумної сироватки. В Манчжурії Д.К. Заболотний означив тотожність чуми тарбаганів і людей, виклав гіпотезу щодо природної осередковості чуми. Після повернення з Манчжурії його прикомандировують до бактеріологічного відділу Інституту експериментальної медицини в Петербурзі, він працює в заснованій того ж року знаменитій лабораторії „Чумний форт” (Основна протичумна установа в Росії до створення Саратовського протичумного інституту „Мікроб”).

В 1898 році Д.К. Заболотний працює на спалахах бубонної чуми в Персії, Месопотамії та Аравії. В 1900 році російський уряд направляє Д.К. Заболотного в Шотландію, де в Глазго також мав місце спалах чуми. На зворотньому шляху він відвідує Португалію і Мароко, потім має відрядження до Саратова, де були зареєстровані захворювання з підозрою на чуму.

В 1901 році розпочинається шоста пандемія холери. 1900-1904 роки Д.К. Заболотний приймає участь в експедиціях на чуму і холеру в різних регіонах Росії (Поволжжя), а також на Поділлі, Катеринославщині, в Києві, Одесі, Туркестані і на Кавказі. Крім того, приймає участь в експедиціях по боротьбі з малярією на Кавказі, в Туркестані і в Астраханській губернії, по боротьбі з тифами на Поділлі, в Галичині, на Кавказі і в Персії. В 1902 році його обирають членом комісії по вивченню малярії в Росії. В 1903 році виходять з друку «Основы общей микробиологии» в двох частинах. В тому ж році Д.К. Заболотний розпочинає досліди щодо вивчення сифілісу на мавпах, створює експериментальну модель сифілісу на бабуїнах. В 1905 році Д.К. Заболотного затверджують на посаді помічника завідуючого відділом загальної мікробіології Інституту експериментальної медицини, де він розпочинає курсову підготовку лікарів з бактеріології і епідеміології чуми.

1906 рік - вченого призначають завідуючим лабораторією експериментальної сифілідології при клініці шкірних хвороб Інституту експериментальної медицини.

1907 рік – участь в XIV Міжнародному гігієнічному конгресі в Берліні, де Д.К. Заболотний доповідає про знаходження блідих трепонем при сифілісі. В цьому ж році - відрядження до Астраханської губернії на спалах чуми. В доповіді на X Пироговському з'їзді Д.К. Заболотний підкреслив вплив соціальних умов на розповсюдження сифілісу. Приймав участь в організації і проведенні масових щеплень проти холери.

1908 рік – захист дисертації „К вопросу о патогенезе сифилиса” на ступінь доктора медицини. В 1908 році епідемія холери охопила 71 губернію Росії. В кінці 1908 року вона з'явилась в Петербурзі і продовжувалася до 1 березня 1909 року. Перехворіло холерою 10122 чоловіків при летальності 41,6%. V. cholera виділено в 1042 пробах води. Д.К. Заболотний остаточно підтвердив факт здорового вібрионісійства, дійшов важливого висновку щодо водного характеру епідемії, показав особливе значення бактеріологічних досліджень при організації боротьби з інфекційною захворюваністю.

1910 рік – разом з В.К. Високовичем керував в Одесі боротьбою з бубонною чумою. В 1910-1911 роках очолював російську експедицією по вивченню легеневої чуми в Манчжурії з летальністю майже 100%. В лютому 1911 року вона охопила 13 міст і 150 селищ. По вказівці Д.К. Заболотного в Харбіні та його околицях проведено активні заходи з метою раннього виявлення хворих чумою, організовано подвірні обходи, створено загін для транспортування хворих та трупів. 4 дезінфекційні загони, 2 бактеріологічні лабораторії, 7 лікарняно-пропускних пунктів, 3 щепних пункти, 3 бараки для лікування хворих, ізоляції осіб з підозрою на чуму та обсервації контактних. При розтині трупів використовувався костюм із прорезинової тканини, шлем, ватно-марлевий респіратор. Після роботи працівника повністю обливали дезрочином із гідропульта, захисний одяг знімали, дезінфікували руки і поверталися в лабораторію. Серед членів російської експедиції при виконанні службових обов'язків інфікувалися і загинули 25 чоловік. Взагалі під час чуми в Манчжурії загинуло 942 медпрацівника, серед них 8 лікарів, 4 студентів-медиків, 6 фельдшерів, 924 санітарів.

22 березня 1911 року в Мукдені проведено міжнародну конференцію за матеріалами ліквідації наслідків епідемії. Росію на конференції представляв Д.К. Заболотний. Ним було доведено: чума розповсюджується не від моря вглиб країни (пацюки не відіграли суттєвої ролі), а навпаки – з малозаселених районів Азії до густозаселеного узбережжя морів. Основною формою чуми була легенева, розвиток якої обумовлений шляхом проникнення збудника в організм. Конференція не змогла відповісти на основне питання про початкове джерело інфекції, хоча Д.К. Заболотний був найближчим до розгадки, вказуючи на роль гризунів

в зберіганні збудників в природі. Дещо пізніше, повертаючись додому після закінчення епідемії, 12 червня 1911 року, біля станції Шарасун Л.М.Ісаєв впіймав хворого тарбагана, із організму якого Д.К. Заболотний вилучив збудника чуми. Таким чином, вже через 3 місяці після конференції, гіпотеза Д.К. Заболотного, що дикі гризуни можуть довгий час зберігати збудника в природі, була підтверджена і її покладено в основу теорії природної осередковості окремих зоонозно-антропонозних захворювань. В 1912 році І.О. Демінський вилучив чумного мікроба від ховраха, при цьому сам заразився і загинув. В 1913 році А.І. Бердніков виділив збудників від тушканчиків і ховрахів, а Г.І. Кольцов – від мишей. Таким чином, було доведено природну осередковість чуми в Забайкаллі та в Південно-Східній частині Росії. За настановою Д.К. Заболотного відкрито перші протичумні лабораторії в Росії.

В 1913 – 1914 роках Д.К. Заболотний керував роботою протичумних загонів по виявленню спалахів чуми в Уральській та Донській губерніях, Киргизії та Туркестані.

В 1914 – 1917 рр. Д.К. Заболотний, як представник принца Ольденбурзького, контролює та організує протиепідемічні заходи в діючій армії Західного, Північно - Західного та Кавказького фронтів, організує виготовлення вакцин проти кишкових інфекцій та щеплення ними армійських контингентів. В березні 1917 року очолює відділ епідеміології в Інституті експериментальної медицини, створює вакцинно-сироваткову комісію для координації роботи по виготовленню і контролю вакцин та сироваток в Петрограді, підтримує постійний зв'язок з Московською комісією, на той час очолюваною Л.А. Тарасевичем. В 1918 році керує протиепідемічними заходами в Петрограді під час епідемії холери. Розробив систему виявлення хворих та екстрених повідомлень в районні медико-санітарні відділи та санітарно-епідеміологічні підвідділи Комісаріату охорони здоров'я, правила транспортування хворих в спеціально розгорнуті стаціонари, організував епіднагляд за квартирами хворих, санітарну обробку контактних, організував дезінфекційно-пропускну баню, що надало початок створенню дезстанцій. Розгорнуто сітку пунктів, де круглодобово видавали кип'яток. Налагоджено суворий санітарний контроль за станом житлового фонду міста, торгівлі харчовими продуктами. Організовано заходи по щепленню населення, розгорнуто широку санітарну пропаганду. Результат – епідемію ліквідовано за 3 місяці, що не мало аналогів в світовій медичній практиці.

В березні 1918 року вчений повертається до Чоботарки, де хоронить свою дружину Людмилу Владиславівну. Земляки обирають його Наркомом охорони здоров'я і освіти Ольгопільського повіту, одночасно він бореться з епідемією висипного тифу на Поділлі, засновує першу в Україні „Хату здоров'я”, публікує „Листи до селян про здоров'я”.

Епідемічна ситуація в Україні в 20-х роках XIX століття була вкрай незадовільною. Захворюваність висипним тифом в 1919-1920 роках в Одесі становить відповідно 469,9 та 442,5 на 100000 населення при летальності вище за 16%. В 1920 році зареєстровано 27500 випадків зворотного тифу. Літом 1919 року захворіло 4279 чоловік на холеру (летальність 44,2%). Епідемія холери продовжується в 1920-1922 роках. 3 квітня по 30 вересня 1922 року в місті захворіло 9935 чоловік.

Д.К. Заболотний знаходиться в центрі боротьби з епідеміями. В 1920 році із 1697 Одеських лікарів на висипний тиф захворіли 488, із них померли 89 (18,2%). В 1920 році його призначають ректором Одеської медичної академії. Д.К. Заболотний розуміє, що, для успішної боротьби з тодішніми епідеміями, потрібні відповідно підготовлені лікарські кадри, і він звертається в Наркомат освіти України з пропозицією організувати кафедру епідеміології. Пропозицію підтримано, Вчена Рада мед академії постановила терміново відкрити курс епідеміології і попросила Д.К. Заболотного взяти на себе читання лекцій. Восени 1920 року було організовано першу в Росії і світі кафедру епідеміології, про що мріяв Д.К. Заболотний ще з 1915 року. Викладання предмету велося на старших курсах академії. Ідеї, закладені при заснуванні кафедри, наклали

відбиток на розвиток епідеміології у світі. В 1922 році Д.К. Заболотного призначено начальником організованої ним кафедри епідеміології Військово-медичної Академії в Ленінграді.

В 1925 році доповідь Д.К. Заболотного на IX з'їзді бактеріологів, епідеміологів та санітарних лікарів „Угасание эпидемий” стала програмною для розвитку епідеміології в майбутньому. На VIII Всесоюзному з'їзді бактеріологів, епідеміологів і санітарних лікарів Д.К. Заболотний підтримав пропозицію Л.В. Громашевського щодо керівної ролі епідеміології в профілактичному напрямку охорони здоров'я. З'їзд постановив: „Съезд считает необходимым выделение в медицинской школе трех самостоятельных кафедр – микробиологии, заразных болезней с клиникой и эпидемиологии”.

В 1926 році Д.К. Заболотного обрано дійсним членом АН СРСР.

В 1927 році виходить з друку підручник „Основы эпидемиологии”.

В 1928 році Д.К. Заболотного обирають президентом Всеукраїнської Академії Наук, починається її перебудова з метою максимального використання наукового потенціалу для вирішення питань народного господарства. Д.К. Заболотний організує Український інститут мікробіології та епідеміології, який сьогодні носить його ім'я. В 1929 році Д.К. Заболотного обирають членом ВЦВК та ВУЦВК. В листопаді 1929 року Д.К. Заболотний в Ленінграді застудився, приїхав додому хворим, проте не ліг у ліжку, а продовжував працювати. Хвороба зламала його здоров'я і передчасна смерть помішала йому втілити грандіозні плани в життя.

Звістка про передчасну смерть Данила Кириловича Заболотного вразила і засмутила людство. Велику кількість телеграм співчуття, жалоби і горя отримала АН України від організацій, установ, учбових закладів, підприємств СРСР та закордонних країн від Інституту Л.Пастера (Париж), Інституту А.Коха (Берлін). Нескінченною чергою повз труну з тілом покійника, виставлену в конференц-залі АН УРСР, йшли люди різних професій, прощаючись з ЛЮДИНОЮ, яка згоріла, освітлюючи шлях до здоров'я іншим. Згідно заповіту Д.К. Заболотного, його прах перевезено і поховано в рідному селі Чоботарці поряд з могилою дружини Людмили Владиславівни Заболотної - Радецької. За його заповітом на пам'ятнику напис:” Селянину і академіку села Чоботарки”.

Пам'ять Д.К. Заболотного увіковічено в працях та здобутках учнів, послідовників, тих, що вчилися та навчаються на його працях. Його ім'я носить Інститут мікробіології та вірусології НАН України, рідне село, вулиці, площі різних населених пунктів, учбові заклади. В вищих та середніх учбових закладах виділено іменні стипендії для кращих із кращих, встановлено погруддя, меморіальні дошки. Надруковано книги, масу статей, присвячених вченому з світовим ім'ям. Більше того, вся державна протиепідемічна система з вражаючими наслідками в боротьбі з інфекційними хворобами, протиепідемічна частина програми підготовки лікарів є вічним пам'ятником засновнику світової епідеміології інфекційних хвороб академіку Данилу Кириловичу Заболотному.

Він „вивів” людей, для яких жив і творив на шлях вирішення питань боротьби і профілактики інфекційних хвороб і вказав напрямок, по якому слід йти далі. В своїй праці „Угасание эпидемий” він справедливо написав: „В борьбе с эпидемиями у нас есть, что написать на знамени”. Стосовно Д.К. Заболотного ми з повним правом можемо сказати: „Veni, vidi, vici”.

Література

1. Заболотный Д.К. Избранные труды.-Киев: Академия наук УССР,1956.-Т 1.-286 с.
2. Заболотный Д.К. Избранные труды.-Киев: Академия наук УССР,1957.-Т 2.-321 с.
3. Заболотный Д.К. Частная бактериология. Курс лекций, читанных в 1907 – 1908 гг. в женском медицинском институте.- Спб., 1908.-59 с.

4. Заболотний Д.К. Курс мікробіології.- Харків, 1932.- 192 с.
5. Д.К. Заболотний і сучасна мікробіологія та епідеміологія // Матеріали конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження Д.К. Заболотного.- Київ: Наукова думка, 1988. – 218 с.
6. Заболотный Д., Златогоров С. и др. Холерная эпидемия 1908 – 1909 гг. в Петербурге.- Петербург, 1910. – 118 с.
7. Билай В.И. Даниил Кирилович Заболотный (к 100-летию со дня рождения) // Микробиология.-1966.-Т.35.- Вып.6.-С.112-114.
8. Билай В.И. Жизнь, отданная людям. К 100-летию со дня рождения академика Заболотного Д.К.- Київ: Наукова думка.-1966.-83 с.
9. Соловьев М.Н. Историческое значение научного метода Д.К. Заболотного для изучения эпидемиологических очагов // Теоретические и практические вопросы микробиологии и эпидемиологии.- Вып. 2.-Київ: Здоровье,1968.
- С.8-27.
10. Рождественский В.Н. и др. Выдающийся ученый и общественный деятель – академик Даниил Кириллович Заболотный // ЖМЭИ.- 1954.-№ 12.-С.17-23.
11. Матвиенко С.А. Деятельность академика Даниила Кирилловича Заболотного по организации Микробиологического института на Украине: справка // Микробиологический журнал.-1978.- Т.40.-№3.- С.371-375.
12. Мазурик Е.В. Деятельность Д.К. Заболотного в Каменец-Подольске (1894-1895 гг.) // Советское здравоохранение.-1980.-№10.-С.57-59.
13. Лысковцев М.М. Основные результаты исследований по азиатской холере в трудах Д.К. Заболотного // Теоретические и практические вопросы микробиологии и эпидемиологии.- Вып.2.- Киев: Здоровье, 1968.- С. 17-23
14. Задорожний Б.А. Значение работ Д.К. Заболотного в отечественной сифидологии // Теоретические и практические вопросы микробиологии и эпидемиологии.- Вып.2.- Київ: Здоровье, 1968.-С. 23-28.
15. Васильев К.Г., Занчевский Т.Л., Д.К. Заболотный – организатор первой самостоятельной кафедры эпидемиологии в Советском Союзе // ЖМЭИ.-1966.-№12.-С.7-10.
16. Автобиография академика Д.К. Заболотного // Теоретические и практические вопросы микробиологии и эпидемиологии.- Вып.2.- Київ: Здоровье, 1968.-С. 5-8.

УДК 616.9(093)

АКАДЕМІК Д.К. ЗАБОЛОТНИЙ – БОРЕЦЬ ЗА ЗДОРОВ'Я ЛЮДЕЙ (ДО 140-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Непорада В.П., Чайковський Ю.Б., Резнік В.І., Пугач Н.Б.

Стаття про життя і діяльність видатного вченого-епідеміолога із світовим ім'ям Д.К. Заболотного.

Ключові слова: вчений, епідеміолог, Д.К. Заболотний

УДК 616.9(093)

АКАДЕМИК Д.К. ЗАБОЛОТНЫЙ - БОРЕЦ ЗА ЗДОРОВЬЕ ЛЮДЕЙ (К 140-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ)

Непорада В.П., Чайковский Ю.Б., Резник В.И., Пугач Н.Б.

Статья о жизни и деятельности выдающегося ученого – эпидемиолога, академика с мировым именем Д.К. Заболотного.

Ключевые слова: ученый, эпидемиолог, Д.К. Заболотный

UDC 616.9(093)

Neporada V.P., Tchaikovski Y.B., Reznik V.I., Pugach N.B.

ACADEMICIAN ZABOLOTNYI – FIGHTER FOR HUMAN HEALTH (DEVOTED TO 140 – TH ANNIVERSARY).

Article about life and activity of famous epidemiologist Zabolotnyi.

Key words: scientist, epidemiologist, Zabolotnyi.